

VIDA Gábor

Joyce-nak való munka

Válasz bárom körkérdésre, avagy országo mat egy whiskeyért

A három kérdést, vulgarizáló kedvemnek engedve, most összevonom: Van-e erdélyi irodalom? Ez a megfogalmazás nyilván egyszerűsít és kódosít. Arra ösztönöz, hogy kitérő választ adjak. Nem tudom, németül ez így értelmes kérdésnek hangzik-e. Az erdélyi szászok már csak történelem, mint a zsidók és az örmények. Különböző németül sem tudok. Románul ez a kérdés izgalmasabb, de a probléma taglalása óhatatlanul politikai színezetet kapna, és ettől itt most óvakodom (l.: Alina Mungiu-Pippidi: *Transilvania subiectivă*, Humanitas, 1999). Hogy Coșbuc, Blaga, Rebreanu erdélyisége miben áll, nem tudom. Arról is csak (alapos) sejtéseim vannak, hogy az itt-ott felbukkanó román erdélyi regionalitás gondolata mit jelent: kétségbeesést, de erről Cioran már mindent elmondott.

Aránylag hamar eljutottam hát egyik kedvenc abszurd mondatomig. *Ha van erdélyi irodalom, akkor az magyar.* (Arra a mintára, hogy: az Úristen magyar, de legalábbis tót.) Amilyen sületlen ez a kijelentés, annyira tünetértékű.

Magyarul: Erdély annyiban van, amennyiben magyar.

Románul: Erdély ősi román föld.

Németül: „(...) nekem királyom van Németországban.” (l.: Gogol: *A Nyevszkij Prospekt*, 472, In Gogol művei, Bp., 1962.)

Ha ezeket a kijelentéseket kissé szabadosan átírom, így hangzanak: Te nem vagy magyar, ez a föld nem a tied, nincs királyod Németországban... El lehet ezt még ragozni. De tovább vulgarizálok. Amikor egy alkalmas pillanatban sikerült bevinni a magyar köztudatba, hogy Erdély népei (szándékosan nem írok nemzetet) a történelem folyamán a békés együttélés (...) „már-már svájci” modelljét hozták létre, akkor ebből csak annyi maradt ki, hogy ehhez mindig erős állam kellett, amelyik a rendet, a barátságot fenntartja, a munkát lehetővé teszi, a bűnözőt lecsukhatja, az ellenséget elkergeti. Amikor viszont ilyen állam nincs (a 20. századi államok finoman szólva bünszövetkezetre emlékeztetnek), akkor ezek a békés, baráti népek úgy aprítják egymást, hogy csak na. Leginkább verbálisan, de voltak már balesetek is. Ama híres vallási türelmi rendeletek is az az egyetlen baja, hogy politikai kérdés, nem pedig vallási vagy teológiai, ez Svájcban is így van. De hát ilyen a történelem. A többi viszont irodalom.

Az erdélyi irodalom – már ha van, s ha nincs, miért beszélünk róla, vagy éppen

miről beszélünk? – legnagyobb problémája, hogy erdélyi és magyar, természetesen. A magyar dolgot könnyebb letudni. Magyar író magyarul ír magyar olvasónak. Hol? Erdélyben (Vö. 2. bekezd.). Mióta van erdélyi magyar irodalom? 1921 vagy 1918 óta, vagy 1922-23 óta. Mind egy. A palota nevét nem fogom leírni, azért se. Mi van azóta Erdélyben? (Ez a 20. század egyik legrosszabb kérdése.) Románia. (Ez viszont a legjobb válasz.) Pontosítok: *Erdélyben (is) Románia van*. Az erdélyi magyar 80 éve gyözködi magát, hogy ez így van, és nem fordítva (Erdély Romániában van). Vagy ha mégis, az valamilyen topográfiai vagy történelmi tévedés, különben a történelemnek úgyis nemsokára vége (Fukuyama). Ha viszont Erdélyben (is) Románia, Erdély pedig Európában (Szt. Istvántól a FIDESZ-ig), akkor mi a baj? A baj az, hogy román nyelven ilyen mondat nincs. Románul Erdély van Romániában, és Románia van Európában (Traianus óta legalább). Németül nem tudok, de az egész gubanc tulajdonképpen víziumkérdés. Király már nincs, de márka van, és ez a fontos.

Komolyabbra fordítva a szót (már ha lehet), Erdély 20. századi romlása annyit jelent, hogy: Románia. Pontosítva: Erdély romlásának 20. századi metaforája Ro-

mánia. Ha tudnák a románok, hányszor, miként stilizálták hazájukat az erdélyi magyar írók, betegre röhögnek magukat. Ez is megérne egy disszertációt. Sajnos a mindenkorai román államhatalom vajmi keveset tett azért, hogy kedvezőbb Románia-image (imídzs) alakuljon ki, de hát nem ez volt a dolga, meg hol fáj neki? Kit vigasztal, hogy Ceaușescu Bukarestet is lebontotta? A Văcărești-kolostort elpucolták, a Szt. Mihály templom megúsztta. Ki érti ezt? Különböző nem győzöm hangsúlyozni, Erdélyünk romlásának nem egyszerűen Románia az oka, mert Románia is csak következménye bizonyos folyamatoknak, kár, hogy ugyanazon folyamatoknak...

Talán nem túlzás azt mondani, hogy az erdélyi magyar irodalomban ez a „pusztulástörténet” (sic) toposzaival, metaforáival, utalásaival, virágnyelveivel és nem utolsó sorban művekhez (vagy inkább szerzőkhöz?) kötődő olvasói neurozisaival központi szerepet játszik. Beavatott legyen a talpán, aki ezen átlát, meg tudja kerülni, és jó verseket olvas a jó vers kedvéért, pedig megéri. Minden népnek van valamilyen pusztulástörténete, és mindenik a maga pusztulását a világ pusztulásaként éli meg. Az erdélyi magyarság idegbaja az, hogy „pusztulástörténetét” (nem azonos pusztulása történetével) a történetként

éli. Ráadásul valaki egyszerűen „szenevéstörténetről” kezdett el beszélni, pedig a kettőnek így semmi köze egymáshoz. Való igaz, hogy az erdélyi „pusztulástörténet” akár igazi szenevéstörténetként is eméselhető lehetne. De ez Joyce-nak való munka. Még jó, hogy ahol a tehetséget osztják, senki sem hallott Trianonról. Mégiscsak leírtam, a fene egye meg.

Az erdélyi magyar író, aki ebbe a pazar világba születik bele – többnyire jóhiszeműen –, kiszolgálja az erdélyi idegbajt. Sok választása nincs. A népből van ő is – magyar. Erdélyi, aztán vagy megmarad vagy nem. Mármint a mű, mert az ember – tudjuk – halandó. Bizonyára az erdélyi sorstragédiákból is lehet jó könyvet írni, csak nagyon nehéz. Jó könyvet már egyre nehezebb, nem csak Erdélyben.

Szóval erdélyi (magyar?) irodalom van. Ám észte legyen a talpán, aki meg tudja mondani, mitől erdélyi meg mitől irodalom. Néha Erdélytől, néha Romániától. Mástól, azt hiszem, nem lehet. Meg van ebben némi szerepe Platónnak, M o hamednek, Szt. Ágostonnak, Paracelsusnak, Goethének, Victor Hugónak, Verne Gyulának, J. F. Coopernek, Petőfinék és Dosztojevskijnek. Ki-ki számoljáhozza a kedvenceit. Nem volt ebben szerepe Rortynak és Derridának, de lesz. Az irodalom már csak ilyen.

SELYEM Zsuzsa

Van a világon egy hely: Erdély

M intha a *Provincia* három kérdése ugyanaz a kérdés volna, egyre visszafogottabban. És, ami *olyan irodalmi-vá* teszi a dolgot, az a visszafogottsággal egyidejű bátorodás.

Időnként óhatatlanul elhangzanak ezek a kérdések, válaszok is követik, többnyire affirmatívák, de nem is ez az érdekes, hanem inkább az, hogy mivel argumentálható az „erdélyi” „irodalom” „sajátossága”. Ismerünk olyan érvelési technikákat – via *kő alatt nő a pálma* –, melyektől a szado-mazo olvasók válnak erdélyi irodalom függővé, de ezt a viszonyt nem nevezhetjük olvasásnak (olvasás, nagyon röviden, mi is ez? közvetett belemerülés egy másik gondolkodá-

sába, világába, a mindig másképpen is érthető szavak által), következésképpen a függőségi viszonyban lévő olvasás nem lehet irodalmi aktus. Igen, ennyire bizonyosodik a dolog, még akkor is, ha az embernek föltett szándéka rövidnek és egyszerűnek lenni – mégis beletenyere-lünk az irodalomra vonatkozó kérdésbe, vagyis abba: mi az irodalom?, mert ettől függ az is, hogy mit fogunk erdélyi irodalomnak mondani és mit nem. Mert ha irodalom az a pálma, amely a kő alatt nő, kő pedig bőven van, valamelyik alatt pedig pálmának is kell lennie, tehát ez a gondolatfutam mindenképpen eljut oda, hogy van erdélyi irodalom, kell lennie, valamelyik kő alatt. Egyetlen gond van

vele: nem olvasható, mivel a kő alatt nagy a sötét.

Hairodalom az, amit olvasnak az emberek a. privát gyönyörűségükre, b. okulásukra, c. erkölcsi felemelkedésükért, d. mert keresnek valamit, mindenütt keresik, következésképpen a szavak között is, akkor az erdélyi magyar irodalom a. csodás, mesés, szenvedélyes és archaikus szavak, történetek, rímek és ritmusok összessége (Áprily versei, Makkai regényei), b. az erdélyi magyar történelem példatárjai, az emlékezés színhelyei (példa helyett most kérdést inkább: miért és milyen mértékben olyan meghatározó a kisebbségi irodalom számára a történelem? Miért még akkor is, ha nem tiltott a

különféle történelemkönyvek kiadása?), c. nosztalgikus visszatekintések a múltba, hogy a mindenkor jelen mindenkor elviselhetetlen romlásával szemben példaképeket állítsunk fel (Sütő András a legelső név, mely eszembe jut, a manapság oly kelendő Wass Albert a következő). És végül a d. eset az, amikor az olvasó nem akarja megmondani a műnek, hogy miről beszéljen neki, hanem arra figyel, ami a műben van, bármilyen legyen is az, bármilyen csúnya, meghökkentő, ellentmondásos, tehát ebben az esetben: nem tudom megmondani, mi az erdélyi irodalom, mert ebben az esetben maga az adott mű mondja meg. Illetve nem mondja meg, de ezért a *nemért* is becsültelesen meg kell dolgoznia az olvasónak. És van úgy, hogy minden látszat ellenére fontos annak az adott műnek, hogy van a világon egy hely, aminek az a neve: Erdély vagy az, hogy: Transzszilvánia, vagy

pedig az: Siebenbürgen, és van olyan mű, amely bárhol íródhatott volna, de mégis itt lett meg, és ez a *de* mégiscsak valami. Milyennek szeretné az erdélyi irodalmat?

Szeretné, ha bátor lenne, ha szóba állna másokkal is, és szeretné, ha anélkül is olvashatná, hogy arra kelljen gondolnia ruhelt állszentséggel, milyen nehéz körülmények között írták? Szeretné, ha ez az irodalom is megpróbálna egészséges viszonyt kialakítani saját hagyományával, szeretné, ha nem számonkérné magán, hanem magát mint olvasót bevonva kérdezné a hagyományát?

Szeretné, ha nem tanítaná suba alatt, ha nem gerjesztene rossz lelkiismeretet, nem uszítaná bosszúra, nem nyavalyogna és finnyáskodna?

Szeretné, ha nem dédelgetné magát, hanem szeretné?

BALÁZS Imre József

Hányas cipőt visel az erdélyi magyar irodalom?

Az erdélyi magyar irodalom reggel felébred, kitámolyog a fürdőszobába, megnézi magát a tükörben, bedob egy jó erős kávét, megreggelizik, és aztán... nem tudom. Pedig talán sok mindent elárulna magam számára is a kép, ami következne. Mondjuk, homokzsákokat hord egy megáradt folyó gátjára. Pityókát kapál. Vagy inkább beül egy kávéházba, egy délelőtti biliárdpartira. Esetleg bemegy a hivatalba, lenyomja nyolc óráját, aztán hazamegy pihenni. Azt hiszem, meggyőztem az olvasót: metaforákkal ebben az esetben sem megyünk sokra. Az erdélyi magyar irodalomról (még akkor is, ha erdélyi, még akkor is, ha magyar), úgy érdemes beszélni, mintha irodalomról beszélénk. Merthogy az.

De egyáltalán *erdélyi* irodalomról van-e szó, vagy inkább *romániai*ról? Vida Gábor a Látó 1998/10-es számában azt mondja: „itt áll az ember szemben egy könyvtárnyi könyvvel, nevezzük romániai

magyar irodalomnak vagy erdélyinek, az első pontosabb, a második kifejezőbb megnevezés.” A *romániai* jelző valóban pontosabbnak tűnik, elsősorban azért, mert időben is behatárolja azt, amiről beszélünk (a romániai magyar irodalom 1918-ban kezdődik, az erdélyi magyar nem tudni pontosan, mikor), másrészt mert Bukarestben élő magyar szerzők találatból is születnek jelentős művek az elmúlt néhány évtizedben (igaz, ők többnyire valamely erdélyi városból érkezve éltek Bukarestben több-kevesebb ideig.) Egy idő óta mégis amellett érvelnék, hogy jobban járunk az *erdélyi* jelzővel. Ezt talán bővebben kellene indokolnom, hiszen az említett Látó-számban még magam is a „romániai” felé hajlottam.

Végző soron öndefiníciós problémáról van szó, és ez összefügg azzal is, amit az „erdélyiségről” gondolunk. Nem hiszem, hogy létezne valamiféle erdélyi „génusz”, akár olyan, amelyikről tudjuk,

hogy milyen, akár olyan, amelyikről nem. Létezik viszont kulturális és irodalmi hagyomány, amely a régióra vonatkoztatva rendelkezik néhány sajátos vonással, illetve saját „irányzatokkal” is. (A hagyományt nem monologikusként, monolitikusként gondolom el, hanem folyamatosan újrendeződő, értelmezésre váró korpuszként, amelyben Erdélyben együtt-létezik a magyarság számára az erdélyiség, a közép-európaiság, az európaiság, a magyarság és a régióra jellemző interkulturális „termékek” hagyományai.) Mármint a hagyományt, amelyben benne élünk, nem lehet és nem érdemes időben behatárolni. Az a hagyomány, amelyik életre kelhet, többnyire életre is kel, függetlenül attól, hogy időben milyen távolságra van, vagy hogy térben mekkora kiterjedésű. Láng Zsolt kitűnő *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* című regényében például a bestiáriumok és a XV-XVII. századi erdélyi krónikások, em-

lékírók nyelve, szemléletmódja lép be a regénybe, érvényes módon. (Persze nemcsak az.) A hetvenes évek végi kolozsvári Bretter-iskola esszéírói ugyanakkor közvetlenül, fordítások, szövegmagyarázatok és saját szövegek révén folytak bele a nyugat-európai elméleti diskurzusokba. Ezek a hagyomány-választó (vagy -alapító) stratégiák önmagukban persze nem minősítik a vállalkozást, mindig fel kell tenni a *hogyan?* kérdését is.

Azt állítottam fentebb, hogy az irodalomról úgy érdemes beszélni, mintha irodalom lenne. Nos, az irodalom természetéhez hozzátartozik, hogy nem köthető dátumokhoz, főleg ha egy dátum öndefiníciós elvként próbálná érvényesíteni önmagát. Az öndefiníció értékkel nem működik, ahhoz hogy értelmezni tudjuk az erdélyi magyar irodalom fogalmát, azokból a művekből és életművekből kell kiindulnunk, amelyek egyszerűen jók. Erdélyi az, aminek köze van Erdélyhez (róla szól, itt íródott, vagy itt is íródhatott volna), és értékes. Hiszen minden, ami értékes, képes megteremteni saját hagyományát.

Amennyiben így fogjuk fel az irodalomtörténetet, egyre kevésbé fontos az említett *erdélyi/romániai* jelzőhasználat dilemmája is. Hiszen nem arról van szó, hogy az „erdélyiség” lenne az értékelő, hanem arról, hogy saját erdélyi-identitásmat azokon az értékeken keresztül tudom megfogalmazni, amelyeket azoként ismerem fel. Az erdélyi magyar irodalomtörténetírás egyik eddigi zásucskája éppen az, hogy fordítva építkezett: előbb kereste az „erdélyiséget”, és utána a műveket hozta.

Az erdélyi magyar irodalom tehát létezik, és pontosan olyan, amilyennek írják. Történetek mesélhetők róla, és természetesen különféle konstrukciókba illeszthető bele: például úgy, ahogy Harold Bloom tette a magyar irodalommal *A nyugati kánon* című könyvében, a „nyugati” irodalom hagyományába is (amelyben nem „erdélyisége”, hanem sajátos irányzatai révén különíthető el), szem előtt tartva, hogy időben hogyan változott a kommunikáció, az irodalmi köznyelv áramlása a magyar nyelvterület különféle régiói között.